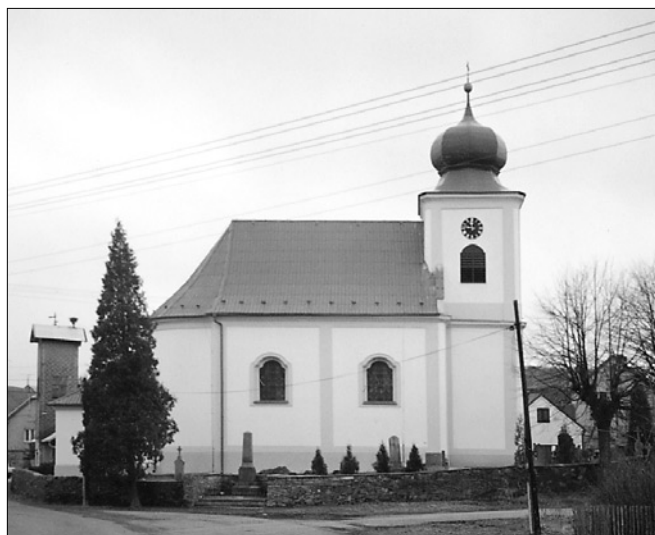

PRŮZKUM KOSTELA SV. BARTOLOMĚJE V MALÝCH HERALTICÍCH A JEHO VÝSLEDKY

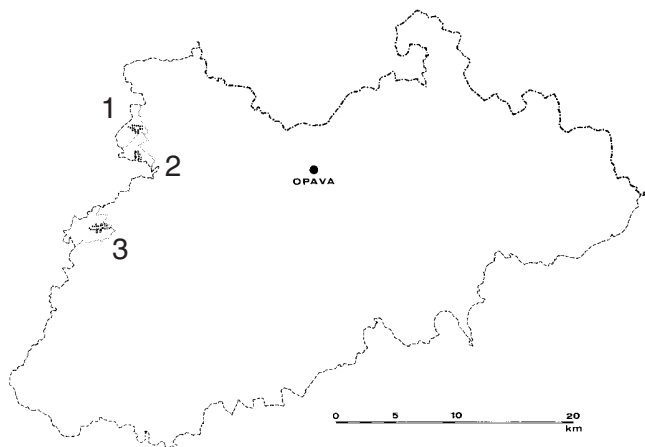
DALIBOR PRIX

Obr. 1: Malé Heraltice (okr. Opava), filiální kostel sv. Bartoloměje, 1768 - 1769 a pozdější úpravy. Pohled od severu. Stav po opravě v roce 1994 (foto K. Ihnaticová).

Filiální kostel sv. Bartoloměje v Malých Heralticích (okr. Opava), situovaný ve středu vsi nad rybníkem, je malé jednolodí s půlkruhově uzavřeným presbytářem a užší představenou věží na západě. Za presbytářem je přizděna kvadratická sakristie. Kostel, jakoby poněkud schoulený do sebe, přesto však brilantně proporčně zvládnutý, působí uměřeným a vytríbeným dojmem. Prozrazuje už na prvý pohled, že jde o rokokovou novostavbu, citlivě zakomponovanou do krajiny i okolního sídliště. Ani zjevné hodnoty objektu jej však neuchránily v nedávné minulosti před nezájmem společnosti, který v podobě katastrofálně zanedbané údržby přivodil koncem 80. let tohoto století málem zřícení stavby. Smutným ozvukem kulturní nevzdělanosti, nezájmu a barbarství byly úvahy o vynětí kostela z fondu chráněných památek v této době, naštěstí nerealizovaném.

Počátkem 90. let tohoto století zvažovaná záchrana a oprava kostela nabrala rychlejší postup s příchodem nového duchovního správce, velkoheraltického faráře, dr. Kaňovského. Bohužel bez dostatečného předchozího umělecko-historického průzkumu bylo na počátku roku 1993 provedeno statické zabezpečení kostela¹⁾ a následně se v květnu začalo připravovat i obnovení omítek kostela. V této době jsem po dohodě s dr. D. Kouřilovou z opavské pobočky Památkového ústavu v Ostravě, velkoheraltickým farářem a na objednávku ing. Smělikové z referátu památkové péče Okresního úřadu v Opavě provedl průzkum původní barevnosti exteriéru kostela. Současně byla situace využita soukromě i k stavebně historickému průzkumu, alespoň v tom rozsahu, který pokročilé stavební práce dovolily.

Obr. 2: Okres Opava s vyznačením polohy pojednávaných lokalit: 1 - Malé Heraltice, 2 - Košetice, 3 - Bohdanovice. Čerchovaně - státní hranice ČR, přerušované - hranice okresu, tečkované - hranice katastrů obcí (kresba autor, 1996).

Protože rokokových drobných venkovských kostelů je v českých zemích relativně značné množství, a přesto je jim v odborné encyklopedické a přehledové umělecko-historické literatuře věnována nepřiměřeně malá pozornost²⁾ (jako určitému fenoménu téměř žádná; jejich poznání se spíše váže na studium díla významných architektů, v rámci jejichž tvorby bývají pojednány okrajově, jako doplnění přehledu činnosti), předkládám výsledky průzkumu jedné z takových staveb v tomto příspěvku s pevnou vírou, že pomohou vytvořit některé z nezbytných předpokladů pro jejich budoucí soupis a odpovídající zhodnocení.

Během oprav byly na vnějšku kostela otlučeny téměř všechny omítky, což umožnilo zevrubnou prohlídku stavební struktury objektu a dovolilo učinit si bližší představu o postupu stavby. Byly ponechány jen profilované prvky - římsy, šambrány oken, křížek nad portálem a nárožní lisény věže a větší plochy pozůstalé omítky se daly ještě prozkoumat na sakristii. V interiéru naopak proběhly stavební práce v omezeném rozsahu (výměna podlahy, úpravy kruchty), zednické pak téměř žádné. Podstatně však byl obměněn mobiliář.

Jak už bylo naznačeno, kostel sv. Bartoloměje je pozdně novověkou novostavbou, neobsahující ve svém zdivu žádné substrukce staršího kostela, který v Malých Heralticích existoval nejpozději počátkem 17. století. Snad se tedy jednalo, jako u celé řady jiných okolních menších staveb, o dřevěný kostel, který byl stržen v roce 1768, nebo se i rozpadl sám před tímto datem.³⁾

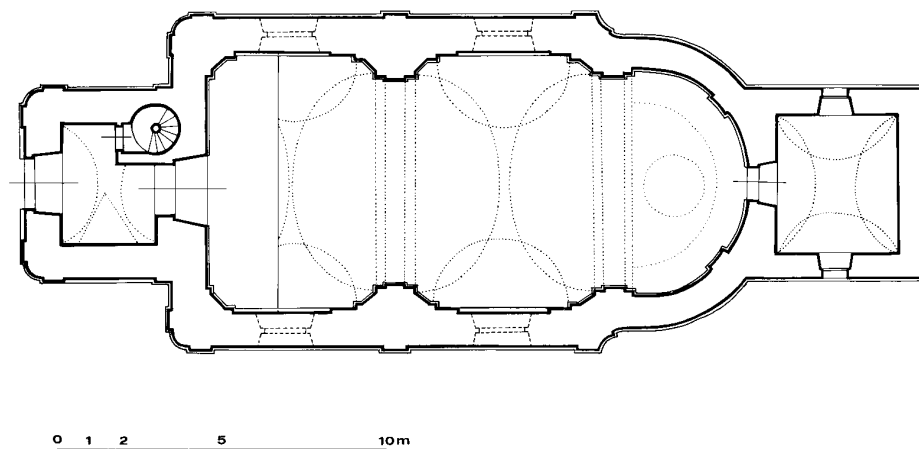
V uvedeném roce byla v Malých Heralticích na náklad uměnímilovného hraběte Evžena Václava z Vrba (*1728; † 23. 5. 1789), původně z české větve rodu usazené v 18. století v Hořovicích, který získal velkoheraltické panství koupí od velehradských cisterciáků v roce 1767,⁴⁾ zahájena stavba nového zděného kostela sv. Bartoloměje.⁵⁾ Do výkopů základové spáry bylo založeno především lomové kamení (hrubě lámaná místní břidlice, slíny a droby). S úrovní terénu bylo základové zdivo zarovnáno převážně cihlami. Vlastní zdivo kostela bylo vyzděno ze smíšeného materiálu na vápennou maltu se zrnky dřevěného uhlí, drobnými hrudkami vápna a jen minimem malinkých rostlinných zbytků. Nároží a nosné konstrukce zdobných prvků (lisény, ostění oken, římsy) byly provedeny převážně z cihel, za-

tímco místy ve výplňovém zdivu převažoval dobře lícovaný lomo-vý kámen. Vcelku lze zdivo hodnotit jako pečlivě vyskládané zkušenými zedníky.

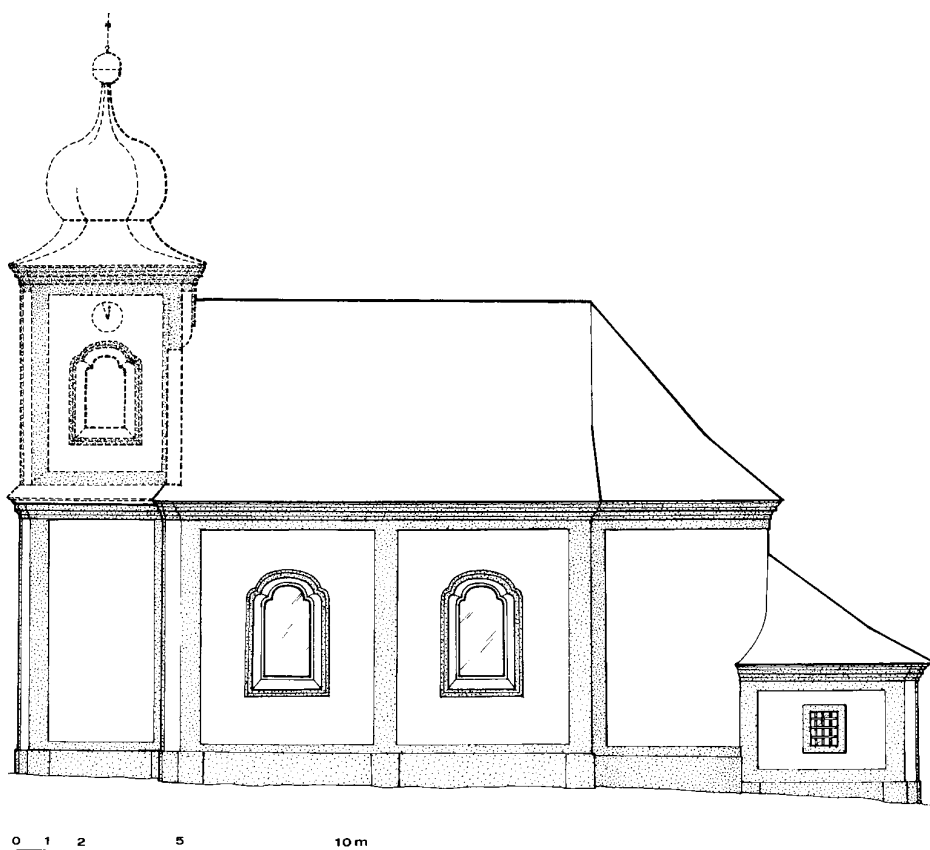
Touto technikou byla patrně v jediné stavební sezóně v roce 1768 vztyčena obdélná loď, ve zdivu s lodí provázaný presbytář, jakož i opět stavebně závazaná kvadratická sakristie a spodní část západní věže do výše koruny zdiva lodi. Na zimu už byla stavba pod střechou.

Podélná loď je v půdoryse složena ze dvou příčně položených obdélných polí s poměrem stran 2 : 3. Na exteriéru je prostorová skladba lodi vyznačena prostými lisénami. Uvnitř jsou obě pole od sebe oddělena mohutnými vtaženými trojbokými pilíři s připojenými pilastry, nesoucími složený pas a tvořícími s nárožními pilíři dojem monumentalizované pilířové „skeletové“ nosné konstrukce, sklenuté dvojicí plackových kleneb. Vlastní stěny mezi pilíři tvoří jakoby pouhý výplňový obal vnitřního prostoru. Tento obal byl dále odlehčen relativně velkými okny⁶ s rokokovým trojlaločným záklenkem, vsazenými do jen mírně se rozvírajících hlubokých špalet. Téměř plochý, jednoduchý vnější plášť lodi, tvořený plnou, tektonicky pasivní stěnou, spoutanou jen nízkými lisénami, je záměrně postaven do markantního protikladu k iluzi pilířové baldachýnové konstrukce v interiéru. Ta se svou myšlenkou odvolává na klasickou tektoniku „skeletových“ staveb radikálního baroku, dovedených ve středoevropském prostoru k vrcholu v díle Kryštofa Dientzenhofera.⁷ Iluzivní dokonalost, s jakou se podařilo realizovat redukovanými prostředky v malém objektu dojem monumentalizované konstrukce, je mistrovská; do značné míry je výsledkem též promyšlené „klasicizující“ uměřenosti článků.

Na východě se na loď napojuje stejně vysoký presbytář bez oken. Jeho půdorys je založen na polovině oválu, která po stranách protisměrným projmutím přechází v loď. Motiv stlačeného oblouku - všude v kostele důsledně precizně konstruovaného půloválu - je dalším nápadným prvkem stavby. Stejný tvar má triumfální oblouk presbytáře, který tak vymezuje jako završující útvar nad oltářem stlačenou konchu - ve skutečnosti však falešnou klenbu. Její prkenný omítaný záklop s vpadlým kruhovým zrcadlem

Obr. 3: Malé Heraltice (okr. Opava), filiální kostel sv. Bartoloměje, 1768 - 69 a pozdější úpravy. Přerušované vzkreslena okna lodi, tečkované klenby (kresba autor, 1996).

Obr. 4: Malé Heraltice (okr. Opava), filiální kostel sv. Bartoloměje, 1768 - 1769. Jižní fasáda. Pokus o rekonstrukci rokokové podoby a průzkumem zjištěného rozložení barev (tečkované plochy - původní světlá žlut). Plně vykreslena realizace stavební sezóny 1768, přerušované dokončení v sezóně 1769 (kresba autor, 1996).

(snad pro nástěnnou malbu⁸) je doplněn mohutným, vysokým fabionem, vytvářejícím iluzi pravé klenuté konchy. Na rozdíl od lodi pojednal stavitel vnitřní plášť kněžiště bez dominujících pilířů. Ty zde nahradil dvěma plochými pilastry spojenými lineárně profilovanou římsou. Koncha zůstala bez členění. Vzájemnou spojitost obou prostorů zajistil projektant užitím shodných detailů - profil římsy je týž, který obíhá přes pilastry přitíštěné k triumfálnímu oblouku do lodi a věncí masivní pilíře. Shodné pilastry přisadil k čelům nosných pilířů v lodi. Protiváhou stlačené arkády triumfálního oblouku a její revokace ve středním pasu rozdělujícím pole lodi je přístěnný pas na západní zdi lodi. Těmito třem pasům klenby odpovídají přístěnné pasy na bočních zdech lodi. Tvarovou ozvěnou pak je i půloválný zá-

klenek arkády, kterou se otvírá věž do interiéru a konek-konců i střední oblouky okenních záklenků. Propojení lodi s presbytářem napomáhá i shodný plochý sokl obíhající celý vnitřek. Autor tak opět dokázal mistrně v malém objektu vystupňovat dialektický protiklad i spojitost obou základních složek prostoru - presbytáře a lodi, a to aniž by napětí přenesl na exteriér, kde naopak nečleněná křivka presbytáře, sepnutá týmiž lisénami a touž korunní římsou jako loď, celou kompozici měkce uzavírá. Dostřednost a jednotu lodi a kněžiště podtrhuje zevně i vysoký společný krov.

Na západě předstupuje před osu lodi hranol věže. V rámci stavební sezóny 1768 byl vyzdvížen jen po prvé patro - po úroveň korunní římsy, která z lodi přeběhla i na věž. Zvonice, která loď převýšila a s níž se od počátku počítalo, byla dostavěna následujícího roku (1769). Jednotnosti plánu nasvědčuje oprostění korunní římsy od horní předsazené části profilu, která na lodi a presbytáři nese námětky krovu. Římsa je tak méně vysazená, nemá charakter vrcholícího, uzavíracího a stavbu kryjícího článku, ale spíše jen dekorativního prvku, nad kterým měla už dle původního záměru vyrůstat zvonice.

Prizemí a prvé patro věže obsahují průchozí podvěžní předsíní kostela dole a prostor varhanní kruchty, rozšiřující tribunu nad ní. Prostým obdélným vchodem se vstupuje do valeně sklenutého podvěží. Obdélný portál byl patrně tvarově zjednodušen později, případné stopy osekaného štukového ostění a jeho původního tvaru se však už nepodařilo zachytit. Průchod portálem byl vždy obdélný, jak to vymezuje vnitřní, nízkým segmentem překlenutá nika. Jediným pozůstatkem staršího, zřejmě bohatějšího pojednání vchodu je prostý, rovnoramenný štukový kříž nad portálem. Ani ten však nepochází z doby kolem roku 1768 - 1769, ale až někdy z poslední třetiny 19. století, na což poukazuje odlišné složení jeho malty, absence nejstarších barevných nátěrů a především jeho vytažení na druhotné zazdívkové cihlami půlkruhově zaklenuté niky, která byla součástí původního uspořádání vstupního portálu. Portál byl uzavřen dvoukřídlými svlakovými dveřmi s šikmo skládanými profilovanými listami, které se i s původním kováním dochovaly dodnes.

Zatímco portál si tedy svou původní tvářnost neuchoval, podvěží je vesměs autentické. Valená klenba má na jižní straně lunetovou výseč. V ose západní zdi lodi je pak vlastní portál do kostela, opět prostý, obdélný, s dřevěnou vpassovanou zárubní pro rámové výplňové dveře z konce 19. nebo prvé půlky tohoto století. I tento portál je ze strany lodi vsazen do hluboké segmentové původní niky. Celou severovýchodní čtvrtinu podvěží vyplňuje vestavěné točité schodiště na tribunu v patře. Z podvěží se na něj už původně vstupovalo jednoduchým obdélným vchodem. Dřevěné rokokové vřetenové schodiště uvnitř zůstalo zachováno.

Po schodišti lze vystoupat do patra sklenutého původní cihlovou křížovou klenbou. Tribuna zde sloužila před zbudováním varhanní kruchty v lodi patrně jako panská oratoř. K oltáři se obracela širokou stlačenou arkádou, zevnitř částečně zaslepenou vsazeným točitým schodištěm do podkroví. Od západu pouští do nitra tribuny světlo nízké obdélné okno s trojlaločným záklenkem, obdoba oken lodi.

Nízká kvadratická sakristie na východě, za presbytářem, byla jako celý kostel posazena na prostý omítkový sokl. Z něj vyrůstaly nárožní lisény rámuující stěny. Nad ni-

mi navazovala profilovaná korunní římsa, stejného rodu jako římsy lodi a presbytáře. Dobře prozrazovala časovou a stylovou sounáležitost sakristie s jádrem stavby.⁹⁾ Dvě protilehlá obdélná zamřížovaná okna (85 x 110 cm) jsou jen prostě vyříznuta v inertním zdivu. Kované provlékané železné mříže v oknech prozrazují lidovou práci venkovského kováře z konce 18. století. Vnitřek sakristie překlenula nízká cihlová placková klenba na segmentových klenebních čelech.

Nad kostelem byl vztyčen vysoký krov se snad brídlíčným, nebo eventuálně šindelovým střešním pláštěm. Velkými plotnami brídlíce z blízkých těžišť byl také kostel vydlážděn.¹⁰⁾ Vnitřní omítky byly hladce utažené, vápenné, natřené - jak se dalo zjistit již jen v omezené sondě při podlaze - vápenným nátěrem zatónovaným do šeda jemné mletým dřevěným uhlím. Zda se tato barevnost omezovala jen na sokl v interiéru, nebo zda byl vnitřek kostela původně světle šedivý, monochromatický, nelze říci. Exteriér byl pokryt rovněž velice kvalitně utaženou jemnou, měkce žlutavě pískem zabarvenou vápennou omítkou, dochovanou však jen místy na stěnách a v malém rozsahu v jádře korunní římsy, která byla subtilnější než stávající římsa, i když se s ní skladbou profilu přesně shodovala. Tato omítka byla přelíčena dvěma tenkými vrstvičkami vápenného pačoku, jehož nazlátlý povrchový nádech dovoluje uvažovat o slabé příměsi řídké fermeže. Svrchní vrstvička, charakterizovaná patrnými tahy hrubší štetky, na sobě nesla stopy zoxidování a znečištění. Uplatňovala se tedy po jistou krátkou dobu jako povrchová úprava stavby, vystavená působení povětrnostních vlivů.

Přes zimu a následující sezónu (1769) se asi pracovalo jak uvnitř stavby (uvažovat můžeme o dláždění, truhlářských pracích, osazování mobiliáře a výzdoby,¹¹⁾ tak na zvonici, zatímco omítky na hotové většině objektu vyžrávaly. Stavitelé se především soustředili na vybudování zvonice. Na provizorní korunu zdiva spodního dílu věže byly vyklenuty odlehčovací nosné pasy z cihel¹²⁾ a na ně vyzděn obvodový plášť zvonického patra. Zdivo zůstalo prakticky shodné jako v předchozí etapě.¹³⁾ Věž byla ukončena cibulovou bání, vrcholící makovicí a křížem.

Po dokončení kostela, v rámci finálních úprav, došlo k druhé dvojici bílých vápenných nátěrů. Kostel byl ponechán jen provizorně bíle monochromaticky nalíčený. Dokládá to opět vzhled v pořadí již čtvrtého vápenného přetěru, který byl zoxidován a znečištěn, zřetelně o něco více než předchozí dvojice nátěrů. Počítáme-li, že první dvojice nátěrů vyžrávala zhruba rok, maximálně dva, po dobu dokončování kostela, pak druhá dvojice bílých nátěrů byla vystavena expozici povětrnostních vlivů delší čas, řadu roků.

Během této doby došlo snad k sedání základového zdiva či posunům v podloží a na stavbě se objevily trhliny.¹⁴⁾ Kostel však nebyl nijak speciálně staticky zajištěn. Trhliny, zřejmě záhy samy stabilizované, byly pouze při následující stavební etapě zaplněny maltou.

Pravděpodobně asi v 90. letech 18. století nebo na samém prahu 19. věku¹⁵⁾ pak byl kostel na exteriéru dokončen. Omítky stavby byly nabarveny. Zda podle původního projektu, nelze říci. Pozitivní skladba barevnosti (světlejší základní plochy - tmavší tektonické články) vychází ještě z barokní a rokokové tradice a barevný návrh tedy mohl být součástí původního projektu stavitele. Na tenké vrstvičce dalšího podkladního vápenného pačoku, zjištěného jen mís-

ty, byly světle žlutou vápennou barvou natřeny všechny římsy a lisény. Zajímavá byla úprava okenních šambrán. Zde byla světlá žluť nanесena na profilaci, avšak na hraně špalety se barevnost lámala a snad z touhy po větším prosvětlení interiéru (?) byla mírně rozevřená ostění oken natřena bílým vápnem. Základní plochy fasád zůstaly všude bílé.

V první polovině 19. století došlo k osazení dřevěné varhanní kruchty do lodi, přičemž byly zvýšeny parapety západních oken lodi. Do kapes v zazdívkách jsou totiž uvnitř kotveny nosné trámy kruchty. Snížení světlé výšky zbývajících oken lodi bylo asi diktováno snahou o uchování jednotného vzhledu oken. Důsledkem instalace kruchty byl funkční zánik panské oratoře v patře věže, která se stala jakýmsi anexem rozšiřujícím prostor zpěvácké a varhanní pavlače (zdá se, že na „svou“ oratoř rezignoval již syn zakladatele stávající stavby, hrabě Evžen z Vrbna, mimochodem osvícená moderní osobnost, která se záhy kolem přelomu 18. a 19. století rozešla s tradiční postbarokní či postrokokovou kulturou svých předků a jak v umění, tak v ostatních složkách dobového života, rychle absorbovala životní styl první poloviny 19. věku). Na zvonici byly nad horní okna osazeny ciferníky hodin. Fasáda, znehodnocena trhlinami, byla zbavena dosavadních omítek (s výjimkou profilovaných prvků). Kostel byl znovu omítnut vápennou dvouvrstvou omítkou. Na ponechané úseky staré korunní římsy a ostatních profilovaných prvků byla nanесena shodná profilace poněkud masívnější nové římsy. Nová hmota profilovaných článků vnějších fasád byla nesterpně silná, místy se omezila jenom na přestukování profilů (např. u okenních šambrán). Barevnost byla obnovena, žluť článků však byla sytější a ostřejší a bílá vápenná barva základních ploch fasád byla lehce lomena do šeda. Na kruchtě byly instalovány varhany, do sakristie pořízena krásná kredencová skříň na liturgické náčiní a knihy¹⁶⁾ a přibližně někdy v té době získal kostel malovanou křížovou cestu. Hřbitov byl už původně obehnan zdi z lomového kamene, prolomenou na západě vstupem lemovaným dvěma cihlovými pilíři s omítkovou jednoduchou bosáží a profilovanou římsou. Nízké jehlancové stříšky pilířů byly zpočátku malebně pokryty břidlicí.¹⁷⁾ Teprve nyní však byla do branky osazena dřevěná dvoukřídlá vrata s prořezávanou „balustrádovou“ horní částí, dochovaná dodnes. V této podobě se v podstatě stavební vývoj kostela uzavřel. Následovaly už jen údržbové práce, někdy nápadně utilitárního a stavbu spíše degradujícího charakteru, z nichž část opět dokumentoval provedený průzkum barevnosti.¹⁸⁾

Maloheraltická svatyně v původní rokokové podobě, kterou upřesnil provedený průzkum, nebyla jediným (dosud dochovaným) dílem zatím neurčeného architekta v oblasti. K velkoheraltickému dominiu přináležela i nevelká ves Košetice (okr. Opava), sousedící na jihu s Malými Heralticemi. Nad vsí posazenou podél drobné vodoteče, při cestě z Velkých Heraltic, krajinářsky dokoňponována o něco později kruhem lip vysazených při obvodu hřbitova,¹⁹⁾ stojí sesterská stavba maloheraltické svatyně - košetický kostel Navštívení Panny Marie.

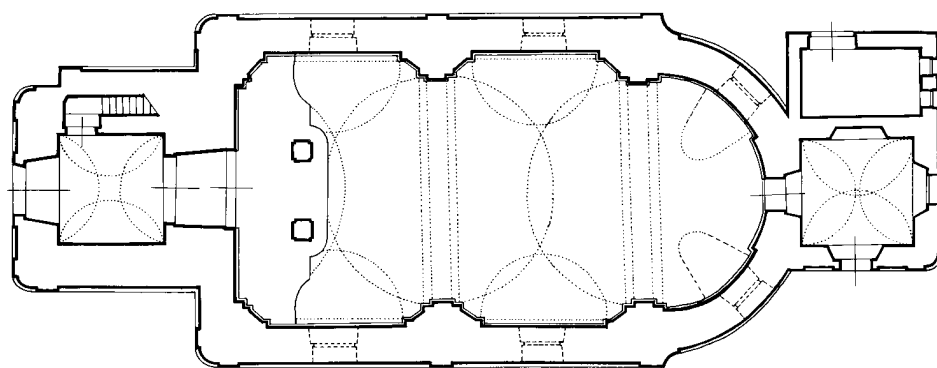
Dispozice rokokové novostavby na místě staršího zcela zaniklého kostelíka²⁰⁾ je téměř úplně shodná s dispozicí kostela sv. Bartoloměje. Mecenášem byl opět hrabě Evžen Václav Bruntálský z Vrbna, který vzápětí po hrubém dokončení stavby kostela sv. Bartoloměje v Malých Heralticích po-

Obr. 5: Malé Heraltice (okr. Opava), filiální kostel sv. Bartoloměje, 1768 - 1769 a mladší úpravy. Severní pilíř v lodi. Stav po opravě v roce 1994 (foto K. Ihnatiková).

věřil svého architekta stavbou košetického chrámku. Stalo se tak v letech 1769 - 1770 a již následujícího roku 1771 byl kostel uveden do provozu a založeny u něj matriky.²¹⁾ Na totožného architekta upozorňuje shodný půdorys, elevace stavby, též velikost, řada velice těsně analogických prvků a pozoruhodná invence, se kterou projektant v detailech i dílčích strukturách stavbu obměnil. Právě absence pouhého epigonství usvědčuje košetický kostel jako autorskou variaci na dané téma. Tímto tématem zřejmě byla žádost fundátora, aby košetická stavba byla postavena podle osvědčeného maloheraltického vzoru.

Kostel Navštívení Panny Marie byl vybudován převážně z místního lomového kamene, dílem břidlice, dílem droby, opět pečlivě licovaného, kladeného na sypčí silně píscitou maltu. Ostění oken, tvarově citlivá nároží stavby a klenby byly provedeny z cihel. Podstatou stavby je opět obdélná loď o dvou příčně položených polích, doplněná půlválcovou apsidou kněžiště, z něhož lze průchodem za oltářem projít do kvadratické sakristie.²²⁾ Na západě kostel vyznívá osově předsazenou hranolovou věží. Výšky podstatných složek dispozice od východu k západu gradují. Charakteristický je opět jednotný krov nad lodí i presbytářem, původně pokrytý šindelem;²³⁾ proporcčně poněkud sražená dvoustupňová bání věže je mladším doplňkem z 19. století. Opět čtyři okna lodi mají podobný tvar, sestavený z obdélného základu navýšeného stlačeným půlobloukem. Též okna jsou ve stejné pozici jako v Malých Heralticích i na věži. Rovněž

0 1 2 5 10m

Obr. 6: Košetice (okr. Opava), filiální kostel Navštívení Panny Marie, 1769 - 1770 a pozdější úpravy. Přerušovaně vyznačena okna lodi a presbytáře, tečkovaně klenby (zaměření E. Gulová, H. Legnerová).

jako tam exteriér spíná pravouhlá síť lisén. Kostel zase charakterizuje mistrně naznačené napětí mezi „klidným“ exteriérem a „dynamičtěji“ utvářeným interiérem, jemuž dominuje iluzivní „skeletová“ konstrukce, nesená prakticky týmiž skládanými pilíři, do nichž jsou opřeny složené přízdní a dělicí pasy vynášející dvojici kleneb nad lodí. Shoda mezi oběma stavbami jde do detailů. Prakticky identická je kovaná provlékaná mříž v okně sakristie, téměř stejné jsou svlakové vstupní dveře do podvěží, vybavené kovaním pocházejícím jistě z rukou téhož kováře. Mimo to se v Košetích dochovaly i podobné původní rokokové boční dveře do sakristie.

Oproti převažující celkové shodě obou staveb lze však v Košetích shledat také určité variace a zlepšení, navozující úvahu o autorském „doladění“ vůdčí projektové myšlenky. Především architekt odstranil konflikt střet arkády oratoře v prvním patře věže s vsazeným tělesem schodiště. Schodiště nyní nechal běžet přímo v severní zdi věže. Tu však pro její subtilitu musel rozšířit o nevelký rizalit na severní straně, který je vskutku menším estetickým „handicapem“ než kontrast schodišťového tělesa s arkádou v Malých Heralticích. Dalším ziskem tohoto přesunu se stalo prostorově sjednocené, jasně kvadraticky definované podvěží, sklenu-té již nikoliv asymetrickou valenou lunetovou klenbou, ale plackou analogickou klenbám lodi a sakristie. Jinou nápadnou obměnou bylo nahrazení stlačených půloválných

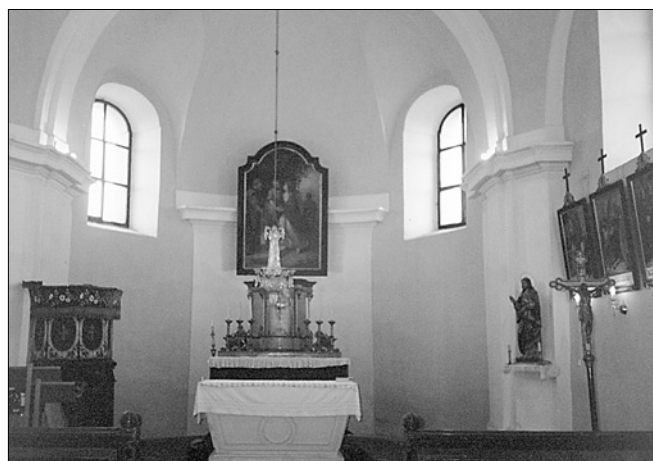
oblouků téměř půlkruhovými. Ty dodaly stavbě uvnitř dojem větší vzrůsnosti. Nápad byl - pro architekta je to typické - opět do-tažen do důsledků. Proporčně hlubší, v půdoryse téměř půl-kruhové je kněžiště; téměř půl-kruh ovládl klenební čela a pasy kleneb v lodi, arkádu oratoře a rovněž záklenky oken jsou méně stlačené než v Malých Heralticích. Motiv skoro půlkruhu do-volil honosné zaklenutí kněžiště konchou s výseči. I tady ma-jí čela lunetových výsečí půlkru-hový obrys. Vnitřek presbytáře byl vůbec pojednán odlišně. Na

rozdíl od Malých Heraltic byl osvětlen dvěma okny, obdob-nými okny lodi. Do interiéru se tak dostalo více světla. Vzhledem k počtu oken (komponovaných tak, aby doplňo-valy hlavní oltář, ale nekřížily se s ním; měl být osazen me-zi ně) však nebylo možno vnitřní plášť oživit dvojicí pilast-rů jako v kostele sv. Bartoloměje. Harmonie vnitřku byla vy-řešena pomocí široké osově lisény - mohutného pilastru, tvo-řícího jak svou hmotností optimální vyznění prostoru, tak zároveň vytvářejícího plošný rámec hlavního oltáře. Mimo-rádně nápadité řešení rovněž dovolilo do osy pilastru, za ol-tář, nenásilně zakomponovat průchod do sakristie, tvaro-vě napodobující trojlaločné ukončená okna. Teprve doda-tečně, jako v Malých Heralticích, byla v 19. století koncep-ce interiéru narušena vestavbou kruchty pro varhany.

Přes necitlivé několikrát obnovení vnějších omítek si exteriér kostela uchoval něco tvarových původních detailů. Horní část věže sice byla rovněž dostavěna až s určitým ča-sovým odstupem (snad také v druhé stavební sezóně, tedy 1770),²⁴⁾ avšak zjevně podle zachovaných nepozměněných plánů. Dolní liséna horní části věže se proto nestala soklem, ale zůstala jen spodním dekorativním prvkem. Věž si ucho-vala v celé výšce zaoblená nároží propojující vystupující, li-sénovým rámcem sepnatá pole stěn. Rovněž korunní římsa, byť na východě již poškozená nekvalifikovanou zednickou redukcí tvaru při opravách, si uchovala převahou složitěj-ší pozdněrokokový profil. Shodou okolností, stejně jako

Obr. 7: Košetice (okr. Opava), filiální kostel Navštívení Panny Marie, 1769 až 1770 a mladší úpravy. Pohled od severu. Stav v roce 1994 (foto E. Gulová).

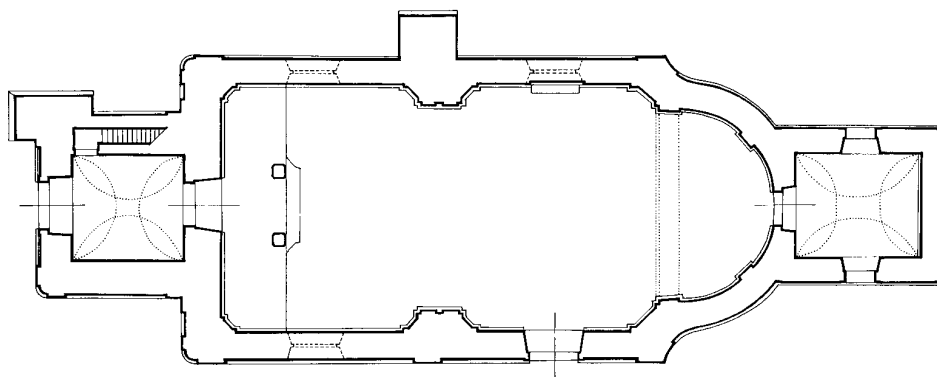
Obr. 8: Košetice (okr. Opava), filiální kostel Navštívení Panny Marie, 1769 až 1770 a pozdější úpravy. Pohled do presbytáře. Stav v roce 1994 (foto R. Čížek, V. Černín).

v Malých Heralticích, i v Košetích zaniklo původní rokokové ostění portálu v ose věže.²⁵⁾ Zdobená nároží, bohatě profilovaná římsa a lisény se (i když velmi rustikálně obnovené před rokem 1994) dochovaly i na sakristii.

Třetím dílem spjatým s oním neurčeným architektem je kostel sv. archanděla Michaela v Bohdanovicích (okr. Opava). Ves náležela do roku 1519 k původnímu středověkému stěbořickému statku velehradského cisterciáckého kláštera, který po secularizaci získal Jiří Hynčík Bírka

z Násile, který osadu asi roku 1525 odprodal spolu se sousedními Jakartovicemi Janu Staršímu Bruntálskému z Vrba a na Klimkovicích. Janův příbuzný, Bernard z Vrba ves připojil k velkoheraltickému statku, který (jak už výše opakovaně připomenuto) 1767 koupil od velehradských cisterciáků hrabě Evžen Václav. Ves zůstala přifařena do Jakartovic. V době, kdy byl dokončen a dovybavován maloheralický kostel sv. Bartoloměje, rozhodli se i bohdanovíci, že na místě starší svatyně vybudují novou, honosnější. Obec se tedy obrátila na vrchnost s prosbou o povolení stavby; zřejmě už tehdy se v Bohdanovicích uvažovalo o novém kostele podle vzoru maloheraltické novostavby. Hrabě Evžen, asi již vyčerpaný úpravami velkoheraltického zámku, doplňováním mobiliáře farního kostela ve Velkých Heralticích, stavbou maloheraltického kostela sv. Bartoloměje a právě probíhající stavbou kostela v Košetcích, sice souhlasil, finanční záštitu však nepřevzal. Kostel musel být vystavěn na obecní náklady.²⁶⁾ Zdá se ale, že hraběcí patron projevil zájem o žádost svých poddaných alespoň tím, že přikázal svému architektovi zpracovat plány kostela i pro obec v Bohdanovicích. S ohledem na možnosti objednavatele projektant pouze znovu zužitkoval výkresy maloheraltické stavby, přičemž tuto přiměřeně zvětšil a poněkud obměnil detaily.

V roce 1770 pak byla zahájena uprostřed vesnice - na místě staršího kostela, který musel novostavbě zcela ustoupit - stavba stávajícího kostela sv. Michaela. Byla záhy dokončena, zřejmě i proto, že obec vyjádřila usilovnou pomoc při jeho budování skutečný zájem o nový chrámek. V roce 1771 byl pro kostel odlit zvon a zároveň s jeho uvedením do provozu byly založeny matriky.²⁷⁾ Svatyně stavěná s chvatem, na málo vhodném místě (na hraně poměrně prudkého svahu nad vodotečí tvořící osu osady) a z velké části za přispění nezkušených vesničanů, záhy začala trpět nedostatkem pečlivosti v založení a provedení. Už v roce 1806²⁸⁾ byla stavba staticky zajišťována a rozsáhle opravována. Severozápadní nároží věže a střed severní zdi lodi musely být vzepřeny proti kostelu, ujíždějícímu ze svahu dolů, masívními opěrky. Zřejmě už tehdy došlo k narušení pevnosti klenb v lodi, které vedlo později k jejich destrukci. V roce 1851 kostel vyhořel a následně byl do roku 1854 obcí na její náklady opět přestavován a upravován. Došlo ke snesení poškozených klenb v lodi. Byly nahrazeny plochým stropem, iluzivně podepíraným neorganicky nastavenými pi-

Obr. 9: Bohdanovice (okr. Opava), filiální kostel sv. archanděla Michaela, 1770 a pozdější úpravy. Přerušované vyznačují okna lodi, tečkované dochované klenby (zaměření a podklad R. Krejčí, korekce autor, 1996).

lastry, sepnutými pod nasazením podhledu stropu nepřiměřeně subtilní profilovanou římsou. Do lodi byla instalována nová, pozdně klasicistní kazatelna (dochovaná) a vestavěn varhanní kůr, který kostel do té doby neměl. Původně byl totiž rokokový kostel vybaven jen tribunou, resp. oratoří v patře věže, otevřenou do lodi arkádou, přesně dle maloheraltického vzoru. Oratoř zůstala sice zachována, stala se však opět pouze jakýmsi anexem varhanní kruchty a komunikačním prostorem. Na kůr byly instalovány pozdně klasicistní varhany. V presbytáři byl osazen nový oltář, na

Obr. 10: Bohdanovice (okr. Opava), filiální kostel sv. Michaela, 1770 a pozdější úpravy. Pohled od západu. Stav v roce 1994 (foto R. Čížek, V. Černín).

Obr. 11: Bohdanovice, filiální kostel sv. Michaela, 1770 a pozdější úpravy. Pohled do presbytáře. Stav v roce 1994 (foto R. Čížek, V Cernín).

kterém spočinul původní rokokový tabernákl zachráněný z kostela při požáru spolu s oltářním obrazem sv. archanděla Michaela v krásném rokokovém rámu.²⁹⁾ Rovněž obrazy zastavení křížové cesty se podařilo z plamenů vynést a byly znovu zavěšeny v lodi. Na boční oltář, zřízený v nehlubokém výklenku, tvořícím protějšek bočního vstupu do kostela, byl umístěn vzácný pozdněrokokový obraz sv. Barbory, dílo významného opavského malíře Ignáce Günthera.³⁰⁾ Huře než presbytář s lodí však dopadla kostelní věž. Zvony se při požáru roztavily, shořela původní rokoková střecha věže a přepálené zdivo se sežehnutou korunou vyžadovalo radikální opravu. Omítky na exteriéru celé stavby byly převážně otlučeny a nahozeny znovu.³¹⁾ Věž byla přestavěna, přičemž došlo ke značnému zkomolení původního tvarosloví štukových architektonických článků.³²⁾ Po přestavbě získala helmici analogickou střechu věže košetického kostela. Dodnes si uchovala alespoň částečně krytí břidlicí. Jednotný krov nad lodí a presbytářem byl vybudován (spolu se západními štíty po stranách věže) nově, avšak snížený.³³⁾

Odečteme-li úpravy 19. a prahu 20. století,³⁴⁾ vyvolané nekvalitní výstavbou a požárem kostela, zůstane před námi jádro původní rokokové stavby, které lze dobře srovnat s oběma již popsány v Malých Heralticích a Košetcích. Tato komparace pak prokazuje opět autorský zásah projektanta a patrně i časovou posloupnost všech tří plánů v pořadí Malé Heraltice - Košetice - Bohdanovice. Podkladem pro projekt kostela sv. Michaela se, jak již bylo

řečeno, staly plány kostela sv. Bartoloměje. Odsud byl převzat typ dispozice, motiv kněžiště bez oken, uvnitř s pláštěm členěným dvojicí diagonálně situovaných pilastrů, podepírajících obíhající římsu. Maloheraltického původu je rovněž užití půloválné arkády triumfálního oblouku, původní tvar oken s trojobloučkovými záklenky³⁵⁾ i typ kvadratické sakristie bez vnějšího vchodu, pouze s dvojicí protilehlých obdélných oken na severní a jižní straně.

Vytěžení zkušeností z Košetec zřejmě představuje úprava schodiště na oratoř. Ta byla vložena do rizalitu zesilujícího opět severní stranu věže. Na rozdíl od košetického kostela bylo však zesílení provedeno v celé šíři severní zdi věže, a tím zajištěno ještě nenápadnější splynutí schodišťového bloku s vnějším vzhledem objektu. Rovněž aplikace pravé klenby v presbytáři, stlačené konchy, je zřejmě dozráním synkretizovaných podnětů z Malých Heraltic (půloválné čelo a půdorys konchy) a Košetec, kde už byla klenba projektována a realizována.

Za autorovu variaci na maloheraltický kostelní plán lze považovat některé detaily vnitřního pojednání. Především lze uvést dekorativní zdvojení pilastrů středních pilířů v lodi s odlišným uspořádáním říms pilířů. Mezi dríky pilastrů i pilířů a krycí římsy byly vloženy vlysy zdobené vějířovitě rozevřenými stylizovanými pozdněrokokovými mušlemi provedenými v jemném štku. Zdvojení pilastrů si jistě vynutilo původně i zdvojení podložených pasů, které vzpíraly zaniklé klenby. Jinou inovací, či lépe přizpůsobením místním podmínkám, bylo přidání bočního vstupu do lodi z jižní strany, od cesty procházející vsí. Pravoúhlý vstup byl snad původně elegantněji doplněn profilovanou šambránou. Po požáru byla kolem obnovena jen hladká omítková pasparta, stejně jako kolem zjednodušeného západního portálu vedoucího do předsíně v podvěží.

Závěrem tedy lze shrnout, že omezený průzkum vnější barevnosti nevelké sakrální stavby, kostela sv. Bartoloměje v Malých Heralticích, stojícího v dnes zapadlém příhraničí a slohově na rozhraní dvou epoch (dozrívajícího rokoka a nastupujícího klasicismu) a snad proto neprávem opomíjeného umělecko-historickou literaturou, poukázal nejen na postupný vývoj jeho dnešní formy i barevného pojednání atypicky netektonického v partii oken, ale s rozhlédnutím po okolí vedl i k „vypreparování“ dosud odbornou literaturou přehlížené skupiny příbuzných staveb. Skupiny pozoruhodně kompaktní, jasně odlišitelné od ostatních okolních venkovských kostelů srovnatelné kategorie a přitom vnitřně bohatě variované. Skupiny, která právě svými obměnami v rámci jednotného schématu prozradila pozapomenutou existenci rokokového dvorního stavitele, vpravdě však spíše architekta, hraběte Evžena Václava Bruntálského z Vrba. Kořeny jeho díla sice navazují na impozantní dientzenhoferovské zdroje pozdněbarokního stavitelství, autor však stál samostatným a osobitým tvůrčím přístupem v již rokokových formách po boku starších proslulých architektů moravsko-slezského pomezí Jana Innocence Töppera, Mikuláše Thalherra či Jiřího Friedricha Ganse,³⁶⁾ případně svých současníků krnovského městského a liechtenštejnského stavitele Michaela Clementa a opavského městského stavitele Jana Jiřího Wernera a nikoliv v jejich stínu. Nezbývá než doufat, že budoucí soustředěný archivní průzkum prozradí jak jeho jméno a životní data, tak i další díla.

POZNÁMKY

- 1) Kostel, v jehož zdivu se rozevíraly starší i nové trhliny, hrozil vlivem celkové zanedbané údržby a narušení střešního pláště a krovu zřícením. Koruna zdíva byla zajištěna betonovým věncem a zdivo sepruto několika ocelovými táhly.
- 2) Nápadně to naznačují např. příslušné pasáže z posledního souborného zpracování výtvarných dějin českých zemí, Kudělka Z.: *Architektura pozdního baroka na Moravě*, Dějiny českého výtvarného umění II/2. Od počátku renesance do závěru baroka, Praha 1989, s. 693-701, Poche E.: *Architektura pozdního baroka a rokoka v Čechách*, tamtéž s. 662-692. Ostatně kostel sv. Bartoloměje v Malých Heralticích dodnes žádnou dostatečnou monografii nemá. Jako první mu poněkud více pozornosti věnoval Rehoř Wolný, který v několika řádcích kostel stručně popsal jako solidně vystavěný, zděný, klenutý. Konstatoval, že jej nechal vystavět v roce 1769 hrabě Evžen z Vrby, že má jeden oltář s krásným obrazem, na věži dva zvony a varhanní pozitiv na kůru. Poznamenal, že od roku 1771 jsou u kostela vedeny matriky a že kostel má pozemkovou držbu, paramenta a něco stříbra (roku 1806 ho měl 22 lotů). Opatrně usuzoval, že v 16. století zde mohla být samostatná fara, která ale asi padla za obětí protestantům, když již roku 1618 je kostel uváděn jako filiální k Velkým Heralticím. Wolný G.: *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*, I/4, Brünn 1862, s. 200. Datum vzniku kostela a osoba jeho stavebníka od Wolného převzal J. Malý, *Kronika obce Malé Heralce*, rkp. z roku 1956, s. 22. Snad nedopatřením (tiskovou chybou ?) se ve stručné zmnice, omezené na jedinou větu, v přehledu kulturních památek v Opavském okrese zpracovaném M. Novákovou, *Kulturní památky opavského venkova*, Opavsko. Vlastivědný zpravodaj č. 8, 1963, s. 14, objevilo datum výstavby kostela 1796. Nedopatření přejala v roce 1966 L. Svátková do inventurní karty nemovitě kulturní památky poř. č. 1437 (uložena v ŠÚPP v Praze) a nedávno i M. Schenková, *Kulturní památky a zajímavosti na Opavsku*, in: *Opava a Slezské muzeum (přívodce)*, Opava 1987, s. 78.
- 3) Jeho patrně jediným dodnes dochovaným dokladem je barokní kalich s paténou z roku 1693.
- 4) Prasek V.: *Historická topografie země Opavské A-K*, Vlastivěda slezská II/1, Opava 1890, s. 170-177; Hosák L.: *Historický místopis země moravskoslezské VII. Opavský kraj*, Brno 1937, s. 782-784. K hraběti Evženovi, kterému v rámci rodové genealogie bývá věnována poměrně malá pozornost, zůstává hlavním přehledem Sedláčková pasáž, viz Šek: z Vrby a z Bruntálu, Ottův slovník naučný XXVI U-Vusin, Praha 1907, s. 1018-1019.
- 5) Stavbu dokládá zápis v knize příjmů a vydání (*Kirchen Rechnung*) fary ve Velkých Heralticích, OA Opava, fond: Fara Velké Heralce (materiál není prozatím uspořádán, obsahuje přes 1,25 archivních metrů písemností. Za ochotné zpřístupnění materiálu, který není běžně badatelům předkládán, srdečně děkuji ředitelce archivu dr. M. Medkové a dr. D. Štěpánové). Kniha příjmů a vydání obsahuje zápisy od roku 1744 jak pro samotný farní kostel, tak pro všechny podřízené filiální svatyně. K roku 1768 je zachycen příjem filiálního kostela sv. Bartoloměje v Malých Heralticích ve výši přes 13 zlatých; mezi zdroji je poznamenáno, že část příjmů byla určena na „Kirchenbau“. Dále Kleinherlitz Kirchen Rechnung v kolonkách vydání uvedeného roku poznamenává „...Nach deme die allditzigen Neuer bauten Kirchen auß Kosten Der hochstens Gräff Excellenz...“ bylo vydáno 476 zlatých. Dále bylo placeno z kostelních peněz 48 a 70 grošů řemeslníkům pracujícím na střeše kostela. V následujícím roce bylo vyplaceno z kostelních peněz 24 grošů na dokončení střechy, 7 grošů bylo vydáno na lucernu na věži a 2 zlaté a 54 grošů na zvonovou stolici do věže.
- 6) Ta byla teprve druhotně odspodu zkrácena o 80 cm. Původní okna lodi měla rozměry vnitřní světlosti 325 cm výšky x 145 cm šířky při celkové výšce stěn lodi po korunní římsy asi 8,5 m (údaj je s ohledem na k východu klesající terén střední hodnotou).
- 7) Stručně, avšak brilantně charakterizovala tuto větev dientzenhoferovské stavební tvorby v nedávné době M. Vilímková, *Stavitelé paláců a chrámů*, Praha 1986, porůznu např. na s. 77, 86 a jinde. Na tento z trendů v díle Kryštofa Dientzenhofera navázal svou adaptovanou a nesčetněkrát alternovanou částí tvorby také jeho syn, Kilián Ignác Dientzenhofer, který princip radikálně barokní „skeletové“ konstrukce chrámů převedl do vyzrálých, pozdně barokních až rokokových forem. Ve Slezsku užíval tento konstrukční a iluzivní princip dientzenhoferovskou tvorbou v mnohém poučený, vynikající stavitel Jan Innocenc Töpper. K jeho dílu, jakož i zdrojům jeho stylu, výtečně J. Wrabec, *Dziesiąlność architekta Jana Töppera na tle późnych wpływów rokoka czeskiego na Śląsku*, in: *Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa naukowego* 20, 1965. Podstatné Töpperovy realizace se nacházejí v relativní blízkosti Malých Heraltic. K známým stavbám v Prud-
- niku, Smyčci, Hlucholazích a zejména v Hlubčicích (františkánský kostel) je třeba připojit kvalitní přístavbu nové sakristie s oratoří u farního kostela ve Zlatých Horách, která J. Wrabci i ostatní literatuře unikla. Právě Töpperův přístup ke konstrukci, i když je pro něj charakteristický mnohem dynamičtější způsob tvarování podstatných prostoro- tvorných prvků, mohl být - spolu s tvorbou krnovských Gansů (B. Indra, Krnovští barokní architekti Andreas a Jiří Fridrich Gansové, Michal Clement a jejich stavby, Časopis Slezského muzea, série B, roč. 35, 1986, s. 265-281) - podnětem, na který navazoval architekt maloheraltického kostela. Dientzenhoferovské tradice se dovolává i řada detailů, např. tvar oken.
- 8) Bohužel s ohledem na pokročilé práce nebyl průzkum zrcadla reálný. Zda se pod mladšími přetěry skrývají zbytky nástropní malby, zůstává nejasné.
- 9) Při opravě pláště, kdy byly osekány téměř všechny omítky na sakristii (jen s výjimkou jádra korunní římsy) už bohužel lisény na sakristii obnoveny nebyly. Vnější vzhled kostela tak zůstal oproti původně elegantnímu vzezření ještě více ochuzen.
- 10) Nádherná historická dlažba, charakteristická pro zdejší oblast, ve které už od 17. století kvetla těžba kvalitní břidlice, bohužel nevyhovovala dnešním hygienickým nárokům. Její nestejnoměrně vyšlapaný, nepravidelnou šupinovou odlučností břidlice zbrzděný povrch, byl kvalifikován jako obtížně udržitelný a byl nahrazen sice vkusnou, avšak tuctovou novodobou dlažbou, resp. podlahovými obkladačkami, u nichž lze s úspěchem pochybovat o životnosti rovnající se zlomku životnosti břidlicových desek. Harmonické kouzlo interiéru, původně jemné do sebe kloubící kvalitní architektonický návrh ztvárněný zkušenými zedníky a omítkáři s poněkud zlidovělým, ač kvalitním řemeslem truhlářů a kameníků, tak dilem vzalo nenávratně za své.
- 11) Kostel byl vybaven krásným rokokovým obrazem Umučení sv. Bartoloměje, zachovaným z původního nedochovaného hlavního oltáře, ve zlaceném rokokovém rámu, později opravovaném. Uzavření první etapy výstavby a uvedení svatyně do provozu se odrazilo i v založení křtí- cích matrik v roce 1771.
- 12) Tyto pasy snad (?) dokumentují i určitou nejistotu, se kterou stave- telé přistupovali k věži, jejíž provizorní koruna zdíva byla přes zimu po- nechána ve funkci.
- 13) Dnešní zlidovělá podoba horní části věže prozrazuje pozdější stavební úpravy zvonice v 19. století. Nový mistr, spíše zedník, se sice snažil uchovat alespoň v základních tvarech původní dekorativní prvky zvonice, rustikalizace je však zřejmá. Zvonice dostala svůj (vlastně nelo- gický) omítkový sokl, subtilnější lisény nekončí římsovými hlavicemi jako na spodní části věže, ale hladce zabíhají do tvarové zcela redu- kované korunní římsy věže. Její povysazený profil dnes tvoří jen kon- kávní výžlabek. Rovněž okna ztratila rokokovou eleganci trojlaločných záklenků. Místo nich jsou velké obdélné otvory všech tří oken (nízká zvonice je na východě až po korunu zdíva překryta střechou lodi, ok- no tu proto není) jen rozšířeny o segmentový cihlový záklenek. Profi- lovaná šambrána jim chybí.
- 14) Doloženy zejména na jižní straně lodi v sondě S6.
- 15) Odhadnutá doba se odvíjí od stupně znečištění vápenných nátěrů na exteriéru, jde tedy o odhad pomocný, v žádném případě exaktní tvrzení. Nelze vyloučit, že vyměření kostelních polností v roce 1806 bylo vý- řadem upřesnění právního a ekonomického postavení kostela krátce po dokončení úprav (Wolný G.: *Kirchliche Topographie*, cit. v pozn. 2, s. 200). Jaká byla účast hraběte Evžena (syna stavebníka kostela) lze těžko říci. Zdá se však, že dokončení kostela se již realizovalo přede- vší v režii obce.
- 16) Vpadlá pole trojdielné horní části kredencové skříně tvarově parafrázují okna kostela.
- 17) Již v minulosti těžce poškozená a neodborně vyspravovaná profilace říms pilířů hřbitovní brány byla ještě ve zjednodušenou současnou ze- dnickou úpravou. Rovněž půvabné pokrytí střech kostela a stříšek pi- lířů hřbitovní branky břidlicí bylo postupně nahrazeno méně estetickými moderními materiály. Plech se na střechy kostela dostal již těs- ně před rokem 1974.
- 18) Především průzkum zachytil obnovení vnější barevnosti. To opět re- spektovalo historicky prvou i druhou barevnost a jen ji prolongovalo do přítomnosti, byť zase s drobnými korekturami. Po částečném do- žití starší barevnosti byl kostel na exteriéru místy tenounce přetřen váp- nem a znovu žluto-bíle malován. Vápenné barvy však přinesly tento- krát ještě tmavší žlut a ještě více do šeda lomenou bělobu základových ploch a vnitřních špalet oken. Tato poslední úprava je zařaditelná ně- kam do prostřední třetiny 20. století. Vnitřní úpravy reprezentovalo kon- cem 19. nebo počátkem 20. století zejména pořízení nového pseudo- barokního oltáře, do jehož rámce byl zasazen starý rokokový oltářní ob- raz Umučení sv. Bartoloměje spolu s patrně rokokovou řezbou holu- bice sv. Ducha v paprscité svatozáři, zdobící dnes štítový nástavec

- retáblu. Další archivní bádání jistě přinese známost jeho autora a přesnou dobu vzniku. Součástí těchto adaptací bylo i přesklení oken v lodi jednoduchými geometrickými „vitraji“.
- 19) Stejně jako v Malých Heralticích i zde je proti západnímu hlavnímu vstupu do kostela v kamenné hřbitovní zdi vykrojena branka lemovaná pilíři. Její historická dvoukřídlá vrata se však neuchovala. Dnes je zde novodobá nápodoba prořezávaných vrat obdobné koncepce jako v Malých Heralticích.
 - 20) Ten byl stavebně upravován v letech 1701-1710, Zemský archiv v Opavě, Archiv arcibiskupské konzistoře v Olomouci (ACO), fond G3 - Stavby a přestavby kaplí, sign. G3, č. kart. 4818. Dne 21. 3. 1722 Friedrich Jökel v Ratiboři složil pro košetický kostel, který sám vystavěl („...von Ihnen neu erbauten Kirchel Maria Hülff genannt“...) fundaci 200 zlatých, z jejichž úroků měly jít jak dávky pro velkoheraltického faráře, tak peníze na vosk a paramenta pro košetický kostel - OA Opava, fond: Fara Velké Heraltice, kniha opisů fundačních privilegií (opis z 20. 2. 1848).
 - 21) Velmi stručnou, avšak dodnes hlavní, práci o kostele zůstává několikařádková pasáž G. Wolneho: *Kirchliche Topographie*, cit. v pozn. 2, 1/4, s. 220. Vlastně jen datum výstavby (1770) uvedly podle Wolného M. Nováková: *Kulturní památky*, cit. v pozn. 2, s. 13 a M. Schenková: *Kulturní památky*, cit. v pozn. 2, s. 78. Popis stavby a shodnou dataci obsahuje karta nemovitě památky uložená v SÚPP, poř. č. 1416, zpracovaná L. Svátkovou. Kniha příjmů a vydání velkoheraltické fary (viz pozn. 5) zaznamenává k roku 1769 „...Nach dien die alldazige daz zellen auffkosten der hochstens Graff Exzellenz“... vydání 666 zlatých 25 grošů 7 krejcarů na stavbu kostela. Položka 194 zlatých byla snad na zboření starší stavby a pomocné práce. Na střechu bylo vydáno z kostelních peněz 2 zlaté 42 grošů, mimo to nespecifikované „...Per Pauen zum Kirchen bau“... 15 grošů. Práce na sakristii stály 6 grošů z kostelního jmění. Celkem bylo za rok 1769 a 1770 na stavbu nového kostela vyplaceno (včetně podstatného vkladu hraběte Evžena) 873 zlatých 79 grošů a 7 krejcarů.
 - 22) Nevkusný, architektonicky nezdařilý moderní přístavek po severním boku sakristie, který brilantně sestavenou osovou rokokovou dispozici kostela neorganicky narušil, byl připojen až nedlouho před rokem 1974.
 - 23) Wolny G.: *Kirchliche Topographie*, cit. v pozn. 2, s. 220.
 - 24) Což prozrazuje dilatační spára patrná v půdním prostoru.
 - 25) K původní hodnotné výbavě kostela náleží rokokový, později opravený oltární tabernákl s původním krucifixem a zpodobnění. Z hlavního oltáře, bohužel (kromě tabernáklu) více nezůstalo; menza je novodobá, stejně jako oltární obraz Navštívení Panny Marie z 19. století, dnes zavěšený za oltářem na stěně. Kazatelna i varhany pocházejí z 19. století, stejně tak pseudogotickým ornamentem zdobená skříň varhan na kruchtě. Koncem 19. či na prahu 20. století byl kostel včetně podvěží předlážděn.
 - 26) Wolny G.: *Kirchliche Topographie*, cit. v pozn. 2, 1/4, s. 243. Nováková M.: *Kulturní památky*, cit. v pozn. 2, s. 10, kostel vročila do roku 1770 a kvalifikovala jej jako prostý salový prostor s nahrubo nahozenou původní venkovní omítkou. Bez datace jej jako barokní objekt uvedla M. Schenková: *Kulturní památky*, cit. v pozn. 2, s. 77.
 - 27) Wolny G.: *Kirchliche Topographie*, cit. v pozn. 2, s. 243.
 - 28) Wolny G.: *Kirchliche Topographie*, cit. v pozn. 2, s. 243.
 - 29) Vlastní plátno však muselo být zcela přemalováno v roce 1877 cukmantelským malířem Rudolfem Templerem, jehož signaturu obraz nese. Dnes je zavěšen na stěně za hlavním oltářem. Obraz si nadále uchoval jen pozdní rokokovou kompozici.
 - 30) Schenková M.: Nová připsání k dílu Ignáce Raaba a Ignáce Günthera, ČSM-B roč. 30, 1981, s. 83, uvádí jako dílo Ignáce Günthera z konce 18. století závěsný obraz sv. Barbory ve filiálním kostele v Bohdanovicích, kompozičně navazující na jeho starší obraz téže svěťce v kostele ve Starých (? autorka uvádí Velkých) Lublicích. Nověji Schenková M.: Malířství 18. století v západní části českého Slezska. Katalog autorsky určených děl - I. část, ČSZM-B roč. 43, 1994, s. 131, s upřesněním, že obraz visí v lodi kostela. Vzhledem k faktu, že v roce 1806 měl kostel pouze hlavní oltář (Wolny G.: *Kirchliche Topographie*, cit. v pozn. 2, s. 243) usuzují, že Güntherovo plátno bylo původně určeno pro jiný kostel a do Bohdanovic přeneseno až po polovině 19. století. Ostatně stěží si lze představit, že by si obec někdy kolem roku 1771, vyčerpaná náklady na stavbu zděného kostela, mohla bez přispění vrchnosti objednat obraz jen doplňující výzdobu filiálního kostela (oltářní obraz zobrazoval sv. Michaela) u nejpřednějšího opavského malíře tehdejší doby.
 - 31) Bez hloubkového stavebně historického průzkumu omítek lze tedy jen stěží (s ohledem na dvojí přestavbu kostela - 1806 a 1851-1854) potvrdit jejich původnost. Tu lze očekávat spíše torzálně. Možno podotknout, že jednotlivá pole hrubé omítky přesně respektují tvarové úpravy z 19. století. Naproti tomu koncepce střídání hladkých lisén provázených hladkými lemujícími pásy, které svírají nahrubo nahozená omítková pole, je barokního původu. Řešení užívali významní pozdní barokní architekti, např. Kilián Ignác Dientzenhofer při stavbě kaple Nalezení sv. Kříže ve Stodůlkách u Prahy (dnes Praha 5) nebo Josef Riet a Jiří Hausdrucker, stavitelé opavské jezuitské koleje s gymnasiem v letech 1712-1726, která mohla bohdanovické inspirovat. K tomu viz Vojtal P.: Objev původní barevné fasády na objektu Zemského archivu v Opavě, *Sborník památkového ústavu v Ostravě* 1994, s. 44.
 - 32) Pilastry horního dílu získaly nesmyslné sokly, jejichž výšce neodpovídá velikost polí hrubé omítky. Na severní straně, kde je zdívo rozšířeno o schodišťový rizalit, tento ztratil profilaci vnější kordónové římsy věže. Zaoblená nároží lemovaná pilastry se nepromítla do korunní římsy věže, která je navíc, podobně jako římsa v lodi nepřiměřeně subtilní.
 - 33) Koncem 19. století byly provedeny některé dílčí úpravy zejména mobiliáře. Kostel byl znovu opravován v roce 1974, kdy střecha kostela a sakristie získala novou plechovou krytinu a došlo k obnově omítek, karta SÚPP, poř. č. 1330, zpracovala L. Svátková v roce 1966, doplněno 1974.
 - 34) V letech 1902-1903 proběhly drobné úpravy zejména interiéru kostela, ACO fond: G2, karton č. 4764. Jejich výsledkem je pozůstalá bohatě ornamentalizovaná dlažba vnitřku. Za upozornění děkuji Vlastimilu Černínovi, Radku Čížkovi, Jaroslavu Horkému a Radku Krejčímu. V roce 1984 se připravovalo zdvojení oken v kostele, rekonstrukce elektroinstalace a obnova vnitřní výmalby pod památkovým vedením ing. arch. L. Plavce.
 - 35) Původní tvar si záklenky oken uchovaly v interiéru. Na exteriéru došlo k jejich zjednodušení přetvořením postranních obloučků, které zprostředkovávají přechod záklenku ve svislá ostění, v neorganicky ostře vyseknuté kouty. Stalo se tak při pololidových úpravách stavby v 19. století, přičemž se měkké oblé pozdněrokokové profilované štukové šambrány (analogické opět maloheraltickým), pouze obnovené v minulém století, dostaly do tvarového konfliktu s vyostřenými rohy ostění. Tvar západního okna věžní oratoře byl při úpravách v letech 1851-1854 zcela pozmeněn.
 - 36) Těsné vazby na prvky, kterých na svých stavbách používal Jiří Friedrich Gans (1697-1763) prozrazují, že nebyl-li náš architekt po nějaký čas na školení přímo u něj, alespoň velmi dobře Gansovo pozoruhodné dílo znal a nechal se jím inspirovat. Máme na mysli zejména motiv skládání půdorysu lodi ze dvou příčně položených plackově zaklenutých polí s masivními pilíři (variované často též Gansovým nástupcem v úřadě krnovského stavitele Michaellem Clementem), užívání obdelného základu oken s půlkruhovými nebo půloválnými záklenky, motiv neúplných oktogonálních pilířů obkládaných pilastry, ad. V těchto souvislostech třeba připomenout, že Jiří Gans vystavěl v letech 1751-1753 pro cisterciáky také nový kostel Panny Marie ve Velkých Heralticích, tedy mateřský farní kostel pro košetickou i maloheraltickou svatyni (Indera B.: *Krnovští barokní architekti...*, s. 268-274, velkoheraltický kostel mezi díly J. F. Ganse neuvádí). Kostel patří k jeho nejosobitějším, důvtipně konstruovaným stavbám a stal se v širším okolí vzorem pro méně zdařilé nápodoby (např. kostel Panny Marie v Brumovicích z let 1782-1783/85). Velkoheraltický kostel byl jistě i jakousi uměleckou výzvou také pro našeho tvůrce.

UNTERSUCHUNG DER BARTHOLOMÄUSKIRCHE IN MALÉ HERALTICE (KREIS OPAVA/TROPPAU) UND IHRE ERGEBNISSE

Malerisch in die Landschaft eingefasst steht inmitten des Dorfes malé Heraltice (Kreis Opava) über dem Bach mit einem kleinem Teich die kleine Rokoko-Filialkirche des hl. Bartholomäus aus den Jahren 1768 - 1769. Im Jahre 1993 wurde im Rahmen der Generalherrichtung des Kirchengehäuses eine kleine Untersuchung der Farbigeit des Aussenputzes durchgeführt. Die Untersuchung hat nachgewiesen, dass das Objekt nach der Beendigung einige Zeit unifarbig geblieben ist, und wiederholt mit einem Kalkfarbenanstrich versehen wurde. Erst nach einem Zeitabstand, um die Wende des 18. und 19. Jahrhunderts herum oder zu Beginn des 19. Jahrhunderts ist zur Durchführung eines Farbanstrichs in der archaischen „barocken“ positiven Farbigeit gekommen, wobei die Grundflächen der Fassade mit einem weissen Kalkfarbenanstrich behandelt wurden, während die hervortretenden Glieder hellgelb angestrichen wurden. Als eine rustikale, mit der stilretardierten Farberteilung harmonisierende Besonderheit, kann man die untektionische

Brechung der Farbigkeit an Fensterlaibungen verstehen, wobei die Aussenstuckeinfassungen gelb waren, während die Gewände einen weissen Anstrich bekommen haben. Diese Farbigkeit wurde bei den nachmaligen Herrichtungen, die die benutzten Abstufungen der weissen und gelben Farbe nur fein modifiziert haben, im Grunde respektiert.

Gleichzeitig mit der Untersuchung der Farbigkeit verlief noch eine beschränkte baugeschichtliche Ergänzungsuntersuchung, die verriet, dass die Kirche nach einem Plan, aber in zwei Bausaisonen gebaut wurde. Erst später im 19. Jahrhundert ist zu kleineren Herrichtungen gekommen, die den ursprünglich sehr vollwertigen Rokokobau eher degradiert haben. Zu den grössten Herrichtungen gehörte der Einbau einer Orgelempore in das Schiff und die Instandsetzung der Aussenfassaden des Glockenturmes. Der Vergleich mit zwei anderen Bauten, die, was die Disposition und eine Reihe Einzelheiten betrifft, dieser Kirche nahe stehen, und zwar mit Filialkirche - Mariä Heimsuchung in Košetice (Kreis Opava) aus den Jahren 1769 - 1770 und Michaeliskirche in Bohdanovice (Kreis Opava) aus dem Jahre 1770 - führt zur Formulierung einer Hypothese über die Existenz eines einstweilen unbekannten, jedoch ausgereiften Rokokobaumeisters, der in Diensten des Grafen Eugen Wenzel Bruntálský aus Vrbno arbeitete. Dieser Architekt hat für alle drei Kirchen eine gemeinsame Dispositionslösung für nicht erhaltene Baupläne, die er nach und nach bearbeitet, verbessert und neuen Ortsbedingungen angepasst hat, benutzt.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Malé Heraldice, Filialkirche des hl. Bartholomäus, 1768 - 1769 und spätere Herrichtungen. Nordansicht. Zustand nach der Instandsetzung im Jahre 1994 (Foto K. Ihnatíková).

Abb. 2: Landkarte von Bezirk Opava mit Bezeichnung der Lage der untersuchten Kirchen: a - Malé Heraldice, Filialkirche des hl. Bartholomäus, b - Košetice, Filialkirche Mariä Heimsuchung, c - Bohdanovice, Filialkirche des hl. Erzengel Michael.

Abb. 3: Malé Heraldice, Filialkirche des hl. Bartholomäus, 1768 - 1769 und spätere Herrichtungen. Mit unterbrochener Linie sind Fenster des Schiffes eingezeichnet, punktiert die Gewölbe.

Abb. 4: Malé Heraldice, Filialkirche des hl. Bartholomäus, 1768 - 1769. Süd-fassade. Rekonstruktionsversuch der Rokoko-Gestalt und der bei der Untersuchung festgestellten Farbeneinteilung (punktierte Flächen - ursprüngliche hellgelbe Farbe). Völlig aufgezeichnet ist die Realisierung der Bausaison 1768, mit unterbrochener Linie die Beendigung in der Saison 1769.

Abb. 5: Malé Heraldice, Filialkirche des hl. Bartholomäus, 1768 - 1769 und jüngere Herrichtungen. Nordpfeiler im Schiff. Zustand nach der Instandsetzung im Jahre 1994 (Foto K. Ihnatíková).

Abb. 6: Košetice, Filialkirche Mariä Heimsuchung, 1769 - 1770 und spätere Herrichtungen. Mit unterbrochener Linie sind Fenster des Schiffes und Presbyteriums eingezeichnet, punktiert die Gewölbe. (Vermessung E. Gulová, H. Legnerová.)

Abb. 7: Košetice, Filialkirche Mariä Heimsuchung, 1769 - 1770 und jüngere Herrichtungen. Nordansicht. Zustand im Jahre 1994 (Foto E. Gulová).

Abb. 8: Košetice, Filialkirche Mariä Heimsuchung, 1769 - 1770 und spätere Herrichtungen Blick ins Presbyterium. Zustand im Jahre 1994 (Foto R. Čížek, V. Černín).

Abb. 9: Bohdanovice, Filialkirche des hl. Erzengel Michael, 1770 und spätere Herrichtungen. Mit unterbrochener Linie sind Fenster des Schiffes eingezeichnet, punktiert erhaltene Gewölbe. (Vermessung und Unterlage R. Krejčí, Korrektur Autor.)

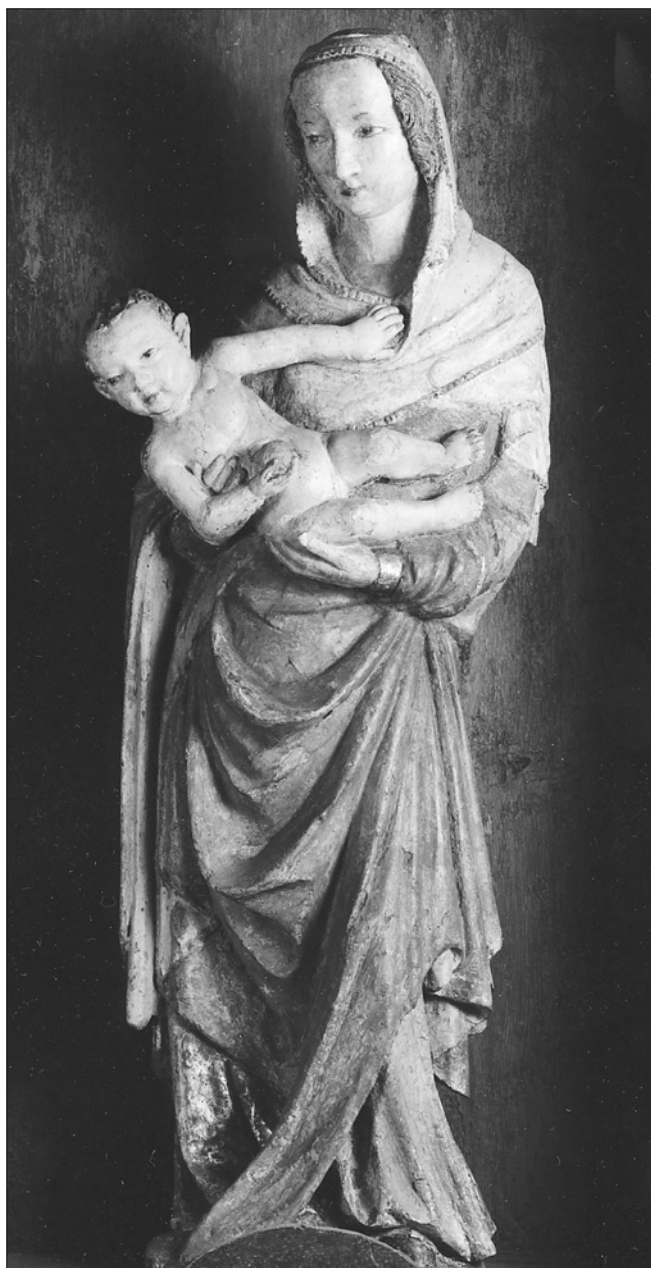
Abb. 10: Bohdanovice, Filialkirche des hl. Michael, 1770 und jüngere Herrichtungen. Westansicht. Zustand im Jahre 1994 (Foto R. Čížek, V. Černín).

Abb. 11: Bohdanovice, Filialkirche des hl. Michael, 1770 und spätere Herrichtungen. Blick ins Presbyterium (Foto R. Čížek, V. Černín).

(Übersetzung J. Kroupová)

MADONA Z VELKÉHO BORU U HORAŽĐOVIC

MILENA BARTLOVÁ

Obr. 1: Madona z kostela sv. Jana Křtitele ve Velkém Boru, kol. r. 1390. Depozitář Biskupství českobudějovického (foto Národní galerie, O. Palán, 1996).

V gotickém kostele sv. Jana Křtitele ve Velkém Boru u Horažďovic (okr. Klatovy) byla umístěna gotická socha Madony s dítětem, které si odborné bádání zatím povšimlo jen drobnou zmínkou ve čtvrtém svazku Uměleckých památek Čech, kde je datována k polovině 15. století a označena jednou hvězdičkou jako památka místního významu.¹⁾ Z iniciativy faráře ThDr. K. Flossmana byla socha restaurována na náklady KSSPPOP v Plzni ak. mal. Alenou Bergerovou v r. 1974. Po odstranění silné podkladové vrstvy polychromie z 19. století, která zkrasovala modelaci sochy